

Клоун Шалімар

КУПИТИ

Про книгу

Як і більшість романів Салмана Рушді, ця книжка - історія кохання, знайденого і втраченого, надзвичайно красивого, трагічного і смертельно небезпечного. Магічна проза чудового майстра із чарівною легкістю переміщує читача у часі і просторі, від чого, наче на американських гірках, захоплює дух. Водночас це історія про жорстоку ненависть, яку живлять розколи між культурами, країнами, релігіями і навіть окремими сім'ями, про коріння ісламського тероризму і про те, як влада й політика знищують кордони між добром і злом. «Клоун Шалімар» - потужна, наповнена неповторними характерами, надзвичайно яскрава книга, яку просто неможливо читати зі спокійним серцем.

Салмат Рушди

Клоун
Шалимар

ФАБУЛА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

Салман Рушді

КЛОУН ШАЛІМАР

Роман

Видавничий дім «Фабула»
2024

Оригінальна назва твору: Shalimar the Clown

Copyright © 2005, Salman Rushdie All rights reserved

© О. Тільна, пер. з англ., 2023

© ВД «Фабула», 2024

ISBN 978-617-09-6698-8 (epub)

Усі права збережено.

Жодної частини цієї книжки не може бути відтворено або передано в будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включно з фотокопією, записом чи будь-якою системою зберігання та пошуку інформації, без письмового дозволу власників авторських прав.

Електронна версія створена за виданням:

Рушді Салман

P82 Клоун Шалімар. Роман / пер. з англ. О. Тільна. — Харків : ВД «Фабула», 2024. — 464 с.

ISBN 978-617-522-180-8

Як і більшість романів Салмана Рушді, ця книжка — історія кохання, знайденого і втраченого, надзвичайно красивого, трагічного і смертельно небезпечного. Магічна проза чудового майстра із чарівною легкістю переміщує читача у часі і просторі, від чого, наче на американських гірках, захоплює дух. Водночас це історія про жорстоку ненависть, яку живлять розколи між культурами, країнами, релігіями і навіть окремими сім'ями, про коріння ісламського тероризму і про те, як влада й політика знищують кордони між добром і злом.

«Клоун Шалімар» — потужна, наповнена неповторними характерами, надзвичайно яскрава книжка, яку просто неможливо читати зі спокійним серцем.

УДК 82-311.2

Шановний читачу!

Спасибі, що придбали цю книгу.

Нагадуємо, що вона є об'єктом Закону України «Про авторське і суміжні право», порушення якого карається за статтею 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав» штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Повторне порушення карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення, аудіо-

і відеокасет, дискет, інших носіїв інформації, обладнання та матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Кримінальне переслідування також відбувається згідно з відповідними законами країн, де зафіксовано незаконне відтворення (поширення) творів.

Щиро сподіваємося, що Ви з повагою поставитеся до інтелектуальної праці інших і ще раз Вам вдячні!

Я через Рай пливу рікою з пекла:
прекрасний привид, серед ночі.
Весло — це серце, воно у хвилі з порцеляни б'є.
Безмовна ніч. Весло — це лотос.
Я — танучий весляр. Ласкавим диханням втішає бриз,
мені він наче співчуває...

Якби ж ти могла колись моєю бути,
чи залишилося б щось неможливе в світі?
Все, що ти втратила,— це я. Ти не пробачиш.
Блукає моя пам'ять шляхами твого минулого.
Там нічого прощати. Ти не пробачиш.
Навіть від себе я таю свій біль,
свій біль я відкриваю лиш собі.
Нема нічого, що не прощається. Ти не прощаєш.
Якби ж ти могла колись моєю бути,
чи залишилося б щось неможливе в світі?

Ага Шахід Алі. «Країна без поштамтів» {1}

Чума на ваші два роди!

Вільям Шекспір. «Ромео і Джульєтта» {2}

Двадцятичотирирічній доньці посла довгими теплими ночами спалося тривожно: вона раз у раз прокидалася. Навіть тоді, коли важкий сон брав своє, тіло її не відпочивало: воно кидалось і перекручувалось у ліжку, ніби намагалось звільнитись від накиннутих на нього безжальних кайданів. Іноді з її уст зривалися слова мови, якою при світлі дня вона ніколи не говорила. Про це їй знервовано повідомляли чоловіки. Чоловіків цих було мало, бо дуже небагатьом дозволялося перебувати поруч, коли вона спить. Отож, ці свідчення не могли вважатись абсолютно достовірними, оскільки їм бракувало підтвердження із боку третьої, незацікавленої особи. Одначе певні узагальнення все ж таки вдалося зробити. За словами одного свідка, у її нічній мові переважали горлові й аспіраторні звуки, як в арабській. «Опівнічна арабська,— подумалося їй,— чарівлива говірка Шехерезади». За другою версією, то був різновид мови, якою зазвичай говорять герої наукової фантастики. Звуки були акустично чистими, немовби виходили із безмежно далеких галактик,— як у Сігурні Вівер у «Мисливцях за привидами», коли вона виганяє чергового демона. Однієї такої ночі дочка посла, охоплена миттєвим бажанням провести науковий експеримент, залишила біля свого ліжка увімкнений на запис магнітофон, однак коли вранці почула жахливо потворний, неначе з потойбіччя, голос,— він був таким знайомим і водночас абсолютно чужим,— це так її налякало, що вона негайно стерла запис. «Усе одно там не було нічого важливого»,— сказала вона собі.

От тільки стерти не означає забути. Що є, то є, і від цього нікуди не подітися.

На щастя, ці гарячкові періоди сомнамбулічного мовлення були короткими, але коли вони закінчувалися, деякий час дівчина лежала пластом, укрита потом, часто й тяжко дихаючи, немовби після швидкого бігу, а потім провалювалась у важкий сон без сновидінь. Прокидалася вона раптово, геть виснажена, і довго не могла зрозуміти, де перебуває і що з нею коїться. Зрозуміло було тільки одне: у її спальні є хтось чужий. Насправді ж там, окрім неї, нікого не було. Чужинкою, що пробиралася до неї у спальню, була присутність відсутності, згусток негативної енергії, що ховався в темному мороці. Дівчина не мала матері. Мати померла, народжуючи її на світ. Про це їй розповіла дружина посла, і батько-посол це підтвердив. Її мати була кашміркою, і дівчина втратила її назавжди, наче рай, наче й сам Кашмір, у незапам'ятні часи. (До того, що Кашмір і рай є для неї синонімами, всі, хто знав дівчину, мусили звикнути і вже сприймали це як одну із її аксіом). Дівчина вдивлялась у пільму, тремтячи перед відсутністю своєї матері, відчуваючи цю мовчазну сторожу, що ховалась у непроглядній темряві, і з завмиранням серця очікувала наступної, ще однієї життєвої катастрофи, сама не відаючи, чого саме чекає. Після того як помер батько,— її неперевершений батько, громадянин світу, наполовину француз, наполовину американець («Як сама статуя Свободи»,— одного разу зауважив він), її обожнюваний і засуджуваний, цинічний, часто відсутній, непосидючий і спокусливий батько,— до дівчини повернувся спокійний сон, немовби від неї відвели прокляття. Неначе їй були прощені гріхи. Або, може, батькові. Хай там як, але тягар гріха було знято. Хоча вона, взагалі-то, не вірила в існування гріха як такого.

Отже, поки не помер її батько, чоловікам було дуже непросто з нею спати, хоча охочих ніколи не бракувало. Сексуальні домагання чоловіків її обтяжували. Власні ж бажання дівчини переважно залишалися нереалізованими. Серед тих, із ким вона розділяла ліжку,— а таких було небагато, жоден із тієї чи іншої причини її не влаштував. І тому з часом (немовби для того, щоби закрити цю тему) вона вирішила зупинити вибір на геть пересічному хлопцеві й навіть усерйоз розмірковувала над тим, чи не прийняти його пропозицію руки та серця. А тоді посла зарізали прямо на ганку її будинку — зарізали, немовби курча до халяльного обіду, і він стік кров'ю, що струменіла із глибокої рани на горлі, завданої одним убивчим помахом гострого ножа. І це посеред білого дня! Як, напевно, яскраво блищало лезо у золотих

променях ранкового сонця, що було для цього міста оспіваним багатьма благословеннями, а чи, може, його прокляттям. Донька вбитого належала до тієї категорії жінок, які ненавидять безхмарне небо, проте це місто нічого іншого впродовж більшої частини року запропонувати їй не могло. Відповідно, дівчині залишалося тільки змиритися з нудною чергою місяців без жодної хмарки на небі й зі спекою, від якої сохла і тріскалася шкіра. У ті поодинокі дні, коли, прокинувшись, вона відчувала в повітрі подобу свіжості і бачила, що небо затягнуте хмарами, донька посла солодко потягалася, вигинаючи спину, і на коротку мить почувалася майже щасливою. Однак зазвичай ще до опівдня сонце випалювало всі хмари, і з неба, оманливо блакитного, як стіни дитячої кімнати, що роблять світло чистим і сяючим, знову нахабно шкірилося вічне світило — так, ніби якась людина, нехтуючи пристойністю, занадто голосно розсміялася в ресторані.

У такому місті, як це, не могло бути ніяких напівтонів або сірості, принаймні так здавалося на перший погляд. Тут усе завжди було саме тим, чим видавалося, без натяків і двозначностей,— ні тобі дощичку, що стиха накрапує, ні мінливого затінку, ні поривчастого холодного вітру. Від пильного ока тутешнього сонця ніде було сховатися. Всюди і скрізь люди залишалися на виду, наче манекени у вітрині. Їхні тіла, заледве прикриті одягом, виблискували на сонці і постійно нагадували їй персонажів вуличної реклами. Тут, здавалося, немає місця ні таємницям, ні глибоким почуттям — усе виключно поверхове, відверто виставлене на загальний огляд. Однак, аби по-справжньому зрозуміти це місто, потрібно було збагнути, що ця банальна прозорість є нічим іншим, як великою ілюзією. Це місто було і є суцільною оманю, містом-брехнею, зрадою та перевертнем, містом сипких пісків. Воно вміло приховувало свою справжню природу та надійно берегло від сторонніх очей свої таємниці, хоча й видавалося повністю оголеним і нелукавим. У такій місцині силам зла та руйнації вже не потрібно було ховатися під покровом ночі. Вони випорскували назовні під яскравим ранковим сонцем, засліплюючи та спопеляючи все навкруги своїм смертоносним полум'ям.

Її назвали Індією. Свого імені вона не любила. Ну де це чувано, щоби людям давали такі імена, як Австралія або Перу, або, скажімо, Інгушетія? У середині шістдесятих років її батько, Макс (Максиміліан)

Офалс, який народився і виріс у Страсбурзі (тобто у Франції, оскільки це було ще до того, як світ змінився назавжди), був найпопулярнішим і, вочевидь, найбільш скандально відомим американським послом в Індії. То що ж із того? Адже дітям не псують життя такими іменами, як Герцеговина, Туреччина чи Бурунді тільки тому, що їхнім батькам випала нагода відвідати ці країни (і, ймовірно, бути звідти з ганьбою виставленими). Ну добре, її зачали на Сході, зачали поза шлюбом, і народилася вона в апогеї скандалу, що зруйнував підвалини родинного життя її батька, а разом і його шлюб, а також поклав край його дипломатичній кар'єрі. Хай так, але що ж із того? Коли вважати такі речі достатньою підставою для того, щоби навішувати на шиї власних дітей такі жакливі імена, наче кільця на лапи альбатросів, що використовують для того, щоби дізнатися місця їхніх гніздувань, то у світі було би повно людей із такими іменами, як, скажімо, Євфрат, Піза, який-небудь Істаксіватль або Вулумулу, хоча в Америці, чорти би її забрали, така форма надавання імен не була рідкісною, і це дещо послаблювало логіку її розмірковувань і, правду кажучи, неабияк сердило дівчину. Невада Сміт, Індіана Джонс, Теннессі Вільямс і Теннессі Ерні Форд — усім їм вона подумки посидала свої прокляття та з осудом цілила в них середнім пальцем.

Та хай би там як, вона відчувала, що ім'я Індія їй геть не пасує. Воно було якимсь екзотичним, колоніальним, із претензією на приналежність до геть чужорідної їй реальності, і дівчина постійно собі повторювала, що це ім'я не для неї. Вона не відчувала себе Індією попри те, що мала смагляве обличчя з яскравим рум'янцем і довге та лискуче чорне волосся. Вона не бажала асоціюватися ні з безкраїми просторами, ні з нестандартною поведінкою і темпераментністю або з перенаселеністю. Аж ніяк не хотіла вона бути ні стародавньою, ні галасливою, ні вульгарною, ні навіть містичною, а належною до країни Третього світу не прагнула бути і поготів.

Зовсім навпаки. Вона хотіла, щоби про неї думали, як про жінку, яка вміє володіти собою, має тонку душевну організацію і врівноважений характер. Індія вважала себе вдумливою, нерелігійною, чуттєвою і спокійною. Вона говорила з англійським акцентом і ніколи не гарячкувала, навпаки — завжди трималася холодно й дещо відсторонено. Такою вона прагнула бути і саме ці якості наполегливо

і цілеспрямовано культивувала в собі. Саме такою вважали її знайомі та друзі в Америці, за винятком хіба що батька та коханців, яких мало не до смерті лякали її розмови уві сні. Що ж до внутрішнього світу, до скандального періоду її перебування в Англії та різноманітних правопорушень із втручанням поліції, а також інших нерозголошуваних епізодів із її короткого, але багатого на події минулого життя, то все це не підлягало обговоренню і не могло наразі бути цікавим широкому загалу. Тепер вона вже міцно тримала себе в руках. Проблемна дитина ще продовжувала в ній жити — але вже в якомусь сублімованому вигляді, самовиражаючись через небезпечні розваги: щотижневі заняття боксом у клубі Джиммі Фіша на бульварі Санта-Моніка, де, як відомо, тренувалися знамениті бійці Тайсон і Крісті Мартін, і де холодна лютя її ударів по боксерській груші змушувала навіть чоловіків-професіоналів завмирати, а також тренування із дуже схожим на славнозвісного Барта Квока майстром східних єдиноборств Віном Чаном, які відбувалися щодвятижні. Зіпсута дитина в ній давала себе знати і на розпеченій до білого, безлюдній і випаленій сонцем ділянці пустелі за чорними стінами стрілецького клубу Зальцмана, де вона періодично вправлялася у стрільбі по рухомих мішенях. Однак найгостріші відчуття їй вдавалося отримати під час тренувань зі стрільби з лука в самому серці Лос-Анджелеса — в Елізіан-парку, де, власне, і зародилося це місто, і де набуту нею здатність до жорсткого самоконтролю, необхідного для виживання, самозахисту й оборони від неприємностей, можна було використати для нападу. Коли вона натягувала свій золотистий, олімпійського стандарту лук, коли відчувала на губах дотик тятиви і час від часу кінчиком язика торкалася древка стріли, то помічала у собі п'янке збудження; вона отримувала насолоду від гупання крові у скронях в останні секунди перед пострілом, і от нарешті — солодка мить! — звільнена стріла летить, даючи вихід затаєній люті, що душила її, і від захвату завмирає серце і зупиняється подих від того далекого, заледве чутного звуку, що сповіщає: стріла влучила в ціль. Лук як зброя був їй милішим за будь-що інше.

А ще вона не плутала з реальністю ті дивні зорові галюцинації, коли раптово перед її очима з'являлися та відразу ж зникали якісь картини, ба більше: вона навчилася тримати їх під контролем. У ті хвилини, коли прозорі світлі очі Індії бачили не те, що було перед нею, її мозок, який

працював чітко та безвідмовно, миттєво розставляв усе по своїх місцях. Вона не бажала вникати у сутність цих трансформацій, ніколи й нікому не розповідала про своє дитинство і завжди стверджувала, що не запам'ятовує снів.

У той день, коли дівчині виповнилося двадцять чотири роки, її навідав батько-посол. Коли він подзвонив у вхідні двері, вона побачила з балкона четвертого поверху, як він стоїть під палючим промінням полудневого сонця у своєму абсурдному шовковому костюмі, немовби якийсь старіючий ловелас. Та ще й із букетом квітів!

— Люди подумують, що ти мій коханець! — гукнула зверху Індія. — Що ти мій Валентин, який зажадав собі крихітку прямо з колиски.

Вона обожнювала його таким — збентеженим і розгубленим, любила дивитися на нього, коли батько стояв, болісно зморщуючи чоло, із правим плечем, трохи піднятим до вуха, і ледь-ледь здіймав руку, ніби захищаючись від удару. Вона дивилася на нього крізь призму своєї любові, і його силует почав раптом дробитися і розпливатися в райдужному сяйві. Індія спостерігала за чоловіком, який стояв унизу, і зненацька він почав відходити кудись у минуле, повільно-повільно віддалятися, аж доки не зник у неозорому космосі, подібно до світлового променя. То он воно, як виглядає втрата, як відбувається смерть! Це — відхід, утеча, розчинення в незбагнених швидкостях і безкінечних віддальх Усесвіту. На самому краєчку нашої Галактики якась істота, уявити яку просто неможливо, одного разу погляне у свій телескоп і побачить Макса Офалса, що до неї наближається: у шовковому костюмі, ще і з букетом троянд, він підпливатиме все ближче і ближче, погойдуючись на приливних хвилях світла, що нестимуть його на собі. А зараз він із кожною наступною миттю дедалі більше від неї віддаляється. Дівчина замружилась, а потім знову розплющила очі. Аж ось він знову тут — не полетів за мільярди миль, не загубився серед галактик, що обертаються колесом. Доглянутий і шанобливий, він стоїть тут, на вулиці, де вона живе.

Він уже подолав збентеження й тепер просто чекав. Із-за рогу, із боку Оквуда, з'явилася бігунка у спортивному костюмі. Вона прямувала просто до нього, і було ясно, що на бігу дівчина у звичайних для

сучасного суспільства термінах оцінює, чого він вартий у плані сексу і грошей. Батько Індії був одним з архітекторів післявоєнного світу — його міжнародних інституцій і сталих економічних і дипломатичних конвенцій. У своєму поважному віці він і досі залишався вправним гравцем у теніс, подача навиліт потужно закрученим м'ячем і зараз була його таємною зброєю, що часто приносила перемогу. Його жилаве тіло у білосніжних штанах, у якому було не більше п'яти відсотків жиру, дотепер легко переміщалося кортом. Глядачам він нагадував колишнього чемпіона Жана Боротру (не всім, звичайно, а лише тим небагатьом, кому випала нагода бачити живого Боротру). А зараз він із неприхованим задоволенням справжнього європейця розглядав специфічно американські перса бігунки під спортивного типу бюстгальтером. Коли вона порівнялася з Максом, він простягнув їй троянду зі свого здоровезного букету. Вона взяла квітку. Потім, немовби налякана його шармом, його владним, із присмаком еротики жестом, що свідчив про звичку підкорювати, і збентежена власною реакцією, дівчина наддала ходи і понеслася далі. Один — нуль на його користь.

Із сусідніх балконів жінки-іммігрантки із Центральної та Східної Європи вже певний час витріщалися на Макса — із захватом, із неприхованим пожаданням беззубої старості. Для них його візит був найзначнішою подією місяця. Зазвичай вони збивалися в невеличкі групки і стирчали де-небудь на розі вулиці або розсідалися по двоє чи по троє довкола басейну у внутрішньому дворіку, безсоромно начепивши на себе наймодніші купальні костюми, що майже нічого не приховували, і безперервно поглинали що-небудь борошняне, ще й дуже солодке. Як правило, вони спали до полудня, а потім скаржилися на безсоння. Усі вони давно поховали своїх чоловіків, із якими прожили хто сорок, а хто і п'ятдесят років нічим не визначного життя. Сутулі і скрючені, з однаково байдужими обличчями, вони скаржилися на примхи долі, що закинула їх на інший кінець світу, так далеко від рідних місць. Вони розмовляли дивними і нерозбірливими мовами, що з однаковою вірогідністю могли виявитися грузинською, хорватською чи узбецькою. Смерті своїх чоловіків ці жінки вважали підступною зрадою. Чоловіки були їм опорою, чоловіки обіцяли, що не підведуть, а потім раптом узяли й віддали богові душу,— хто на полі для гольфу, а хто й цілком банально, впавши обличчям у тарілку супу з локшиною.

І цими фіналами вони лише підтверджували власну неспроможність — як узагалі, так і як одружені чоловіки. Вечорами вдови співали пісні свого дитинства — пісні Балтики, Балкан, безкраїх центральноазійських рівнин.

Представники чоловіцтва у цьому районі теж були переважно самотніми стариганами. Деякі мешкали в тілах, що скидалися на напівпорожні лантухи, для яких навіть земне тяжіння є непосильним тягарем; інші, зарослі сивою щетиною і геть занехаяні, виходили на люди у засмальцьованих штанах із підтяжками та з незастебнутою матнею. Зустрічався і ще один різновид. Ці мали вже зовсім комічний вигляд, бо вдягалися як франти і носили берети та краватки-метелики. Час від часу ці самозакохані джентльмени намагалися зав'язати розмову із удовами, але їхні усмішки, що супроводжувалися жовтавим виблискуванням вставних зубів, і меланхолійною демонстрацією ретельно прилизаних залишків сивого волосся, випущених із-під хвацько заломлених беретів, навіювали лише нудьгу та нудоту. Усі подібні намагання мали однозначний і невідворотний ефект: їх незмінно і з презирством ігнорували. Для цих пошарпаних папуг самий лише вигляд Макса Офалса був образою, а цікавість старих жінок до нього вони сприймали як особисте приниження.

Індія все це пречудово бачила: і старих бабів, які безсоромно виставляли себе на загальний огляд і заклично, із кокетливою хіттю, витріщалися зі своїх балконів, і злостивих дідів, які підглядали нишком і аж сочилися жовчю. Управителька, товста Ольга Симеонівна, котра в комбінезоні, що безсоромно обтягав її круглобоке тіло, скидалася на самовар, привітала посла з такою облесливою шанобливістю, ніби він був главою держави, який прибув з офіційним візитом. Якби в неїдесь тут напихваті знайшовся червоний килим, вона, напевно, розстелила би його перед Максом.

— Вона примушує вас чекати, пане посол! Ну що тут скажеш, така вже вона є, ця теперішня молодь. Я не ремствую. Просто в наш час із вихованням доньок дуже важко — самі проблеми. Я і сама колись була дочкою, але татко для мене був майже як бог. І щоб я змусила його чекати? Та нізащо! Ох-ох-ох, важко тепер з доньками. Дуже важко. Виростиш їх, аж глянь — вони тебе вже й покинули. Я, пане мій

добрий, також була колись матір'ю, тільки тепер вони для мене все одно що померли. Я плюю на їхні забуті імена. Отак-то воно тепер є...

Це все управителька виголосила, крутячи в руках зморщену картоплину. У цьому її останньому прихистку всі називали цю жінку не інакше як Ольга-Волга. Вона стверджувала, що є останньою представницею роду картопляних заклинательок із міста Астрахань. Так-так, щира правда, божилася Ольга-Волга, вона — справжня чаклунка, у чий владі за допомогою особливих маніпуляцій із картоплиною викликати кохання, обдарувати людину багатством або зурочити її, наслати болячку чи якусь біду. Колись у давньому, але ще не забутому минулому, деś дуже далеко звідси, вона викликала в усіх, хто її оточував, пошану і страх, тепер же, коли поїхала слідом за моряком, який закохався в неї і вже помер, опинилася у чужому для неї середовищі в західній частині Голлівуду, змушена завжди вдягатися в робітничий комбінезон та червону у білий горошок хустку на голові, під якою вона ховала рідке сиве волосся. У задній кишені штанів Ольга постійно носила гайковий ключ і викрутку. У тому минулому житті вона могла все — проклясти кішку, вилікувати від безпліддя, зробити так, аби скисло молоко; у цьому ж, тутешньому, житті вона міняла лампочки, що перегоріли, слідкувала за станом кухонних плит і щомісяця збирала орендну платню.

— Ну от хоча би я, пане посол,— не вгавала вона.— Я живу не в колишньому своєму світі і не в теперішньому, не в Астрахані і не в Америці. Скажу навіть більше: не в теперішньому, але й не у прийдешньому. Такі, як я, живуть деś поміж. Поміж спогадами та щоденними клопотами, поміж учора та завтра,— от і я живу у цьому краї втраченої радості і спокою, у місці оманливої тиші. Така вже, видно, наша доля. Раніше я думала, що все в мене о'кей. Тепер я вже так не думаю, як думала раніше. Але й перед смертю не відчуваю ніякого страху.

— Я також, мадам, належу до громадян тієї країни,— цілком серйозно відказав їй Макс.— Я, як і ви, прожив у ваших краях досить довго, щоб отримати тамтешнє громадянство.

Ольга народилася за кілька миль на схід від дельти Волги — там, звідки відкривався краєвид на Каспійське море. Повідомивши про це, вона відразу ж переходила до історичних катаклізмів двадцятого сторіччя, причиною яких, на її погляд, було не що інше, як картопляне чаклунство. «Ну ясно, тяжкий був час», — виголошувала вона, звертаючись до бабів на балконах, дідів біля басейну та до Індії кожного разу, коли їй вдавалося впіймати дівчину і затиснути де-небудь у кутку. Тепер те саме вона повідомляла й послу Максу Офалсу, який прибув привітати дочку із днем народження.

— Ну ясно, злидні були жахливі, а ще утиски, гоніння та переїзди з місця на місце, солдатня, рабська праця. Сьогоднішні діти — їм геть на все це плювати, вони про це і знати не хочуть. Але я ж бачу, що ви чоловік досвідчений, бували в бувальцях, і теж, напевно, багато бачили на своєму віку. Авжеж, чого тільки не траплялося! Знову ж таки, заслання, одна лишень турбота — як вижити, а для цього треба було зробитися вертлявою та хитрою, як щуриха. Правильно я кажу? Ну і, як годиться, посеред усього цього ще й чоловік, думка про те, як би з ним куди-небудь поїхати,

шлюб і діти. А що ті діти? Діти завжди тебе кидають, у них власне життя, а з твого вони ідуть геть. І що далі? Далі — війна, втрата чоловіка, от лишенько, про таке краще й не розповідати. Знову переїзд, знову той вічний голод, ті вічні зради, а потім зненацька поталанило — інший чоловік. Добрий, морська душа. Далі — шлях через море-океан. Поманив до себе Захід, розумієте? Переїзд, усю країну об'їздили. А потім знову зробилася вдовою, у мужика вік недовгий, — про присутніх, звісно, мови немає; чоловік — субстанція нетривка, вона швидко зношується. Для мене чоловіки завжди були як черевики. У моєму житті їх було двоє, й обидва зносились. А опісля я, можна сказати, призвичаїлася ходити босою. От тільки я ніколи нічого від них не вимагала. Ніколи. Те, що мені було треба, я завжди отримувала. Так-так, отримувала через картопляне чаклування — їжу, дітей, потрібні папери, роботу... Підступи ворогів розсипалися на порошок, і я завжди виходила сухою з води. Такою вже є сила мого дару, із ним неможливе робиться можливим. От тільки років усе одно не повернеш, навіть моє ворожіння не здатне повернути час назад. Ми ж із вами добре знаємо цей світ, чи не так? Ми знаємо, чим усе завжди закінчується...

Батько послав нагору водія, а сам залишився чекати внизу. Новий водій! Намагаючись, як зазвичай, зовні не виявляти найменшої цікавості, Індія зазначила подумки, що чоловік цей дуже привабливий, можна сказати, навіть вродливий, що йому десь за сорок, і рухається він із такою же грацією, як її неперевершений татусь. Так, ніби іде по канату. У його обличчі заचाївся біль, чоловік не усміхався, однак від куточків його очей розбігалися тоненькі зморщечки, що трапляються у людей, які часто сміються. Від його обурливо прискіпливого, напруженого погляду її ніби смикнуло електричним струмом. Посол не наполягав, аби його працівники носили якийсь певний одяг, і на водієві були біла сорочка та легкі білі штани — щось на кшталт уніформи для всіх, кому випало щастя опинитися в одному з найбільш пропечених сонцем штатів. Красені та красуні стікалися до цього міста звідусіль; вони прибували цілими табунами та викликали до себе жаль: вони так рвалися сюди лише для того, щоби страждати, терпіти приниження і відчувати жах від того, що їхнє головне особисте надбання — врода — неблаганно падає в ціні, девальвує, наче російський рубль або аргентинське песо; вони прибували сюди ґарувати ліфтерами, офіціантками у барах, сміттярами і покоївками. Для них це місто нагадувало прямовисну скелю, на яку вони дерлися, відштовхуючи одне одного, наче охоплені панікою лемінги. А біля підніжжя цієї скелі простяглася долина розбитих ляльок.

Водій відірвав погляд від її обличчя і вступився в підлогу. На її питання відповів поганою англійською, мовляв — родом із Кашміру. Водій із раю! Серце її завмерло на мить — і підскочило від збудження. Волосся чоловіка перед її очима перетворилося на гірські потоки, груди розцвіли нарцисами з берегів стрімких річок, яскраві маки високогірних луків вибилися з-під коміра його сорочки. Навколо залунали хрипкі звуки кашмірської сопілки — сварнаї. Що за нісенітниця! Вона не фантазерка, вона ніколи і ні за що не дозволить собі принизитися до дурнувятих вигадок. Світ реальний. Він такий, який є, і ніякий інший. Індія замружилася, знову розплющила очі — і все повернулося на свої місця. Реальність перемогла: жодних галявин із квітами. Звичайний водій терпляче чекав на неї, притримуючи дверцята ліфта. Вона прихильно кивнула. Помітила, що його стиснуті в кулаки пальці тремтять. Двері зачинилися, ліфт поплив униз.

На запитання, як його звати, чоловік відповів, що називається Шалімаром. Шалімар — таке ім'я він назвав. Його англійська була дуже поганою, насилу піддавалася сприйняттю. Вона навіть подумала, що цих слів — «насилу піддавалася сприйняттю» — він би точно не зрозумів. У нього були прозоро-блакитні, ще світліші, ніж у неї самої, очі і світле із сивиною волосся. Вона не відчувала потреби дізнатися історію його життя. Принаймні сьогодні. Можливо колись, іншим разом, вона і запитає, чи не лінзи він носить, чи не фарбує, бува, волосся, і чи сам він вигадав для себе такий стиль, чи його нав'язав своєму водієві її любий татусь, який усе життя тільки те й робив, що нав'язував свої думки іншим людям, але робив це з таким шармом, що їм здавалося, ніби ідея належить не послу, а їм самим. Мати Індії, яка померла, подарувавши їй життя, також була з Кашміру. Бодай це вона знала про жінку,

яка її народила. Тільки це — і більше майже нічого (щоправда, відсутність інформації зовсім не заважала їй робити власні припущення). Її таточко, хоч і мав американське громадянство, так і не обзавівся водійськими правами, проте полюбляв купувати автівки. Отже, він наймав водіїв. Вони з'являлися і зникали. Вони всі, ясна річ, прагнули зробитися знаменитостями. Одного разу протягом двох тижнів його возила розкішної вроди молода жінка, але потім вона почала зніматись у серіалах для домогосподарок. Інші іноді з'являлися в ролях другого плану. Принаймні двоє — чоловік і жінка — зробили кар'єру в порнофільмах: вона постійно бачила їх оголеними на телеекранах в готельних номерах, де частенько ночувала. У готелях Індія дивилася виключно порно. Це допомагало їй заснути. Щоправда, вдома вона також дивилася порно.

Шалімар із Кашміру спускався в ліфті разом із нею. Індія дивилася на нього й міркувала. Він законно потрапив до Сполучених Штатів чи він нелегал? А чи має всі належні документи? Чи є в нього ліцензія на водіння авта? Чому його найняли на цю роботу? Чи великий у нього прутень? Чи достатньо великий, аби варто було колись на нього подивитися у винайнятому на одну ніч готельному номері? Батько нещодавно запитував, який подарунок вона би хотіла отримати. Індія поглянула на водія, і на якусь мить їй закортіло зробитися такою жінкою, яка могла би поставити йому декілька непристойних запитань

(просто тут і зараз, лише через кілька хвилин після знайомства), яка могла би дозволити собі говорити непристойності в обличчя вродливому чоловікові, добре знаючи, що він не зрозуміє жодного слова і тільки шанобливо всміхатиметься та киватиме головою, не маючи зеленого поняття про те, на що, власне, погоджується. Чи він коли-небудь устромляв у дупу? Їй забажалося побачити його усмішку. Разом із тим Індія взагалі перестала розуміти, чого хоче. Та ні, неправда,— вона хоче робити документальні фільми. Послу треба було би й самому це знати, а не питати, еге ж? Або привів би слона, щоби вона каталася на ньому верхи бульваром Вілшир, або міг би показати дочці Ангкор--Ват або Мачу-Пікчу, або запропонував би зайнятися скайдайвінгом. Або міг би влаштувати поїздку до Кашміру.

Їй уже двадцять чотири роки. Їй хочеться мати справу із життям, що базується на фактах. Їй потрібна реальність, а не фантазії. Одні адепти віри, страхітливі мрійники, не дозволяли віддати землі труп аятоли Хомейні, інші, такі самі, тільки з далекого минулого та іншої країни, на честь якої її назвали, намагалися відкусити бодай крихітний шматочок від тіла Франциска Ксав'єра{3}. Отже, одна частина його опинилася в Макао, а друга — у Римі. Їй набридли світлотіні, напівтони. Їй хотілося дістатися найглибшої суті, самого ядра, сліпучого світла — і прорвати його цнотливу оболонку та поглянути нарешті на цю довбану таємничу правду. Те, що не було прихованим, що лежало на поверхні, являло собою зворотний бік правди, тобто брехню. Дівчина хотіла, щоби в неї була мати. Вона хотіла, щоби батько розповів їй про матір, показав її листи, її світлини; вона прагнула послань із того світу, бажала дізнатися історію її життя. Ось чому Індія вже не розуміла як слід, чого їй хочеться. А втім їй хотілося десь пообідати.

Машина її вразила. Зазвичай Макс віддавав перевагу великим лімузинам класичного стилю, але ця виявилася зовсім не такою: срібляста гоночна модель класу люкс із футуристичним дизайном, у якої дверцята хижо випиналися, наче крила кажана; це була точна копія тих надзвукових пристроїв, на яких у цьому сезоні герої новітніх блокбастерів переносилися в інший час. «Дозволити якомусь водієві керувати цим крилатим чудом автомобілебудування — дивна примха, недостойна такої видатної людини, як батько»,— розчаровано подумала вона.

— У цьому космічному кораблі, мабуть, не вистачить місця для трьох осіб,— вимовила Індія вголос.

Посол мовчки вклав їй у долоню ключі.

Кричущо розкішний, абсолютно недоречний, якийсь неправильний автомобіль прийняв їх у своє нутро. Красень-водій із Кашміру на ім'я Шалімар залишився стояти на тротуарі, миттєво зменшившись у дзеркалі заднього огляду до розміру комашки. Очі його зблиснули, як два гострі мечі на сонці. Він виглядав наче тоненька срібляста рибинка чи сарана, не більше. Біля нього тупцяла картопляна відьма Ольга-Волга, і їхні постаті, що віддалялися, зробилися схожими на цифри. Разом вони читалися як «10».

У ліфті вона відчула, що водієві кортить до неї доторкнутися. Спраглу жагу хоті, що палила його, Індія відчувала майже фізично. Це її здивувало. Ні, звісно, здивувало її не це, а дещо інше. Їй здалося, що в його бажанні немає нічого сексуального. Індію потягнуло на філософські узагальнення: схоже, що йому кортіло за допомогою цього доторку дотягнутися до когось іншого, до того, хто перебував в іншому вимірі, чи, може, до сумних спогадів і втраченого життя. Схоже, сама вона була для нього не чимось іншим, ніж аналогією, якимось символом. Тому Індія раптом захотіла зробитися такою жінкою, яка могла би спитати: «До кого ти прагнеш дотягнутися, коли торкаєшся мене? Хто та, до якої ти не доторкнувся, бо не насмілився торкнутися мене? Торкнися ж,— кортіло їй прошепотіти і побачити його незбагненну усмішку,— я готова перетворитися на твого провідника, на твій магічний кристал. Ми могли би покохатися в ліфті, щоб опісля ніколи про це не згадувати. Ми могли би займатися сексом у рухомих просторах. У транзитних зонах, коли ти ні тут, ні там,— у тих-таки ліфтах. І в автомобілях теж. Транзитні зони, вони зазвичай якось асоціюються із сексом. Коли мене братимеш, ти думатимеш, що це вона,— хай би ким була та жінка. Я не хочу нічого знати про неї, я й сама в цей момент хочу бути десь у зовсім іншому місці. Я буду лише каналом зв'язку, медіумом. А потім ти про це забудеш; ти будеш просто працівником мого батька — лише ним. Це буде для нас чимось на зразок «Останнього танго», тільки без усіляких зітхань і марень.

Однаке вголос вона нічого не сказала цьому чоловікові, що знемагав від смутку і в будь-якому разі нічого не зрозумів би з її слів. А може, зрозумів би? Адже насправді вона не має поняття про рівень його володіння мовою, лише припускає, що цей рівень дуже низький. Навіщо? Для чого вона все це вигадує? Якась нісенітниця! Це — глупство.

Індія вийшла з ліфта, розпустила стягнене стрічкою волосся і ступила на тротуар.

Той день був останнім із тих, що вони з батьком провели удвох. Наступного разу, коли вона його побачить, усе буде вже зовсім інакшим, зовсім інакшим. Так, той день був для них останнім.

— Це тобі,— сказав батько.— Маю на увазі автівку. Не така вже ти пуританка, щоби не прийняти її в подарунок.

Часопростір як масло, думала Індія, швидко їдучи трасою, а цей автомобіль — нагрітий ніж, що з легкістю його розрізає. Вона не хотіла цієї машини. Їй просто кортіло, щоби відчуття зробились яскравішими, гострішими. Хотілося, щоби її струсонули, закричали на неї, вдарили. Зараз дівчина почувалася отупілою, заціпенілою, немовби одразу ж після падіння Трої. А взагалі-то все в неї гаразд. Їй тільки двадцять чотири роки. Є чоловік, який хоче з нею одружитись, і є інші чоловіки, ладні погодитися на менше. У неї вже є сюжет для першого документального фільму, і грошей вона має достатньо — принаймні, щоби розпочати роботу. Поряд із нею на пасажирському сидінні її батько, і «DeLorean» летить уперед глибоким каньйоном. Це буде перший день чогось нового. Але водночас це буде й останній день чогось іншого.

Вони пожадливо їли в маленькому готелі високо в горах, під мертвими поглядами рогатих оленячих голів, що прикрашали стіни. Батько та донька, такі схожі одне на одного, з однаковою пристрасстю до смачної їжі, з однаково чудовим травленням, з однаковими м'ясоїдськими смаками, стрункі та помірно засмаглі. Ніби кидаючи виклик оленячим головам, Індія замовила собі оленину.

— От, звірюко, я їм твій зад!

Вона промовила ці слова вголос, аби батько почув і посміхнувся. Він також замовив оленину, але, за його висловом, на знак поваги до обезголовлених тварин, які втратили власні тіла. «Ми ласуємо не їхньою справжньою плоттю, а м'ясом інших, таких самих, як і вони були, і завдяки цьому втрачені ними тіла можуть бути повернуті до життя нашою уявою і поціновані належним чином». Підміна за підміною. «Ну от, знову самі лише припущення,— подумала Індія.— Спочатку моє тілесне перебування в ліфті, де, мовляв, не було мене самої, тепер — така сама історія із м'ясом, що лежить на моїй тарілці».

— Твій новий водій мене трохи насторожує,— сказала вона.— Дивиться на мене, немовби перед ним хтось інший. Ти у ньому впевнений? Він пройшов перевірку? І що це взагалі за ім'я — Шалімар? Як на мене, воно звучить наче назва якогось задрипаного клубу з екзотичними танцівниками десь на Ла-Бреа, дешевого курорту або прізвисько циркового акробата. Ох, будь ласка!..— Дівчина нетерпляче звела руку, не даючи батькові вимовити те, що, як вона передбачала, буде найочевиднішим поясненням.— Будь ласка, позбав мене від культурологічних екскурсів і не посилайся, заради бога, на назву знаменитого саду! — вигукнула Індія, перед очима якої одразу ж намалювався невимовної краси сад Великих Моголів{4} у Кашмірі, чії соковито-зелені тераси спускаються до дзеркальних озерних плес, хоча сама вона цього ніколи у житті не бачила.— Звісна річ — слово «шалімар» перекладається як «обитель радості». А для мене воно все одно звучить як напис на етикетці дешевої карамельки.

Вона зробила паузу, а потім рішуче продовжила, випнувши підборіддя:

— До речі, про імена: давно хотіла тобі сказати, що моє мені остогидло, воно мене пригнічує. Ну що це таке? Ти примусив мене тягти на власних плечах величезну чужу країну. Хочу називатись інакше — солодко та духмяно.— І перш ніж він устиг розкрити рота, раптово виголосила: — Можливо, візьму твоє ім'я. Буду зватися Максою, Максурою або Максі... Неперевершено! Точно: відтепер називай мене Максі!

Він тільки заперечливо похитав головою на знак цілковитої незгоди і продовжив їсти. Батько так і не зрозумів, що за цією бравадою

ховається відчайдушне благання дочки, щоби він нарешті припинив тужити за ненародженим сином, скинув із себе цей старомодний жаль, що він завше повсюдно тягав за собою. Ця невимовна скорбота зачіпала та кривдила Індію. Та як батько міг дозволити, щоби його плечі сутулила та пригинала до землі ця невдача, що знущально насміхалася з нього,— ненароджений син?! Як він міг дозволити, щоби його мучив цей заздрісний і мстивий ембріон, коли поряд була та, що любила його всім серцем?! І хіба не була вона його точною копією: досконалішим, витонченішим, більш достойним повторенням його самого, набагато кращим, аніж цей хлопчисько, якого ніколи не існувало? Зеленкувато-блакитні очі та смаглява шкіра, ймовірно, дісталися їй від матері, і груди, звісно, також; натомість усе інше (майже все) дісталось їй від батька, казала собі дівчина. Міркуючи так, вона не помічала слідів іншого, материнського спадку, непритаманні їй самій риси. У власному мовленні Індія вловлювала тільки знайомий голос батька — його інтонації, манеру будувати фрази, його тембр, модуляції. Дивлячись на себе в люстро, вона воліла не помічати ознак чужої раси і бачила у відбитку тільки те, що підтверджувало її схожість із Максом: його риси обличчя, його статуру, ту лінкувато-неспішну грацію, із якою він рухався та говорив. Цілу стіну в її спальні, прямо навпроти ліжка, займала шафа з розсувними дзеркальними дверцятами, і коли Індія вкладалася в постіль і розважала себе тим, що приймала різноманітні пози, милуючись своїм оголеним тілом, то по-справжньому заводилася від однієї лише думки про те, що саме таким було би тіло її батька, якби він народився жінкою: така сама чітко окреслена лінія підборіддя, така сама посадка голови. Як для жінки, Індія мала дуже високий зріст — і це також було від нього, як і пропорції тіла,— відносно короткий тулуб і довгі ноги. Навіть невелике викривлення хребта, внаслідок чого її голова завжди ледь-ледь нахилилася вперед, надаючи їй якогось трохи хижацького вигляду,— і його вона також отримала від батька.

Після того як батько помер, вона, як і раніше, продовжувала бачити його, дивлячись на себе в люстро. Начебто зробившись привидом свого батька.

До бажання змінити ім'я вона більше не поверталася. Усім своїм виглядом батько-посол дав їй зрозуміти, що готовий милостиво забути про її нетактовність, про цей випадок негідної поведінки, і мовчки її

пробачити, як вибачають малюкові, коли той надзюрить у штанці, або підліткові, який після першого вдало складеного іспиту повертається додому п'яним як чіп і блює на порозі. Індія вважала таку поблажливість обурливою, але й сама вона, наслідуючи батьків приклад, вирішила так само змовчати. Упродовж решти розмови дівчина уникала бодай якихось серйозних або дражливих тем: не заводила мову ні про свої дитячі роки, проведені в Англії, коли вона ще геть нічого не знала про своє попереднє життя; ні про жінку застебнуту на всі гудзики, яка не була її матір'ю але виховувала Індію після гучного скандалу, що зруйнував дипломатичну кар'єру батька; ні про жінку, яка була її справжньою матір'ю, але згадувати яку було заборонено.

Вони завершили обід і вирішили трохи прогулятися гірськими стежками. Обидва рухалися, наче боги в піднебессі. Говорити не було потреби. До них промовляв навколишній світ. Індія була дуже пізньою дитиною, і зараз її батькові вже трохи перевалило за вісімдесят — на десять років менше, ніж цьому наскрізь зіпсутому сторіччю. Його легка хода без натяку на старечу неміч викликала в неї захоплення. Можливо, батько й був негідником, найімовірніше, у своєму житті він не раз і не два дійсно чинив як остання сволота, але треба було визнати, що, попри все це, він мав залізну волю до подолання межі можливого та розумного, ту волю, завдяки якій альпініст без кисневої маски підкорює восьмитисячник, або ту, що дозволяє ченцеві входити у стан, подібний до смерті, і виходити з нього через декілька місяців або років.

Батько крокував, як чоловік значно молодшого віку, скажімо, років п'ятдесяти. Шершень смерті вже дзижчав десь неподалік, і цілком можливо, що така зухвала демонстрація чудової фізичної форми, неприродної для цього поважного віку, привабить його та змусить випустити своє смертоносне жало. Індія народилася, коли її батькові було п'ятдесят сім, а зараз він рухався так, немовби мав навіть менше років. За цю волю до життя вона його любила, можна сказати, навіть обожнювала. Ця воля ховалася і в її тілі, як меч у піхвах. Відтоді як Індія себе пам'ятала, батько її завжди був іще тим падлюкою. Він не був створений для батьківства. Він був жерцем-хранителем Золотої гілки{5}. Він мешкав у своєму зачаклованому гаї, де йому поклонялися наче богів, поки він не загинув від руки свого наступника. Однак

перед тим, як зробитися верховним жерцем, йому також довелося вбити свого попередника. Можливо, й Індія — така сама падлюка, як її батько. Можливо, і вона здатна вбити.

Його казки на ніч — у тих рідкісних і непередбачуваних випадках, коли батько опинявся ввечері біля її дитячого ліжечка,— чесно кажучи, не були казками у звичайному розумінні. Вони радше скидалися на ті повчальні історії, якими творець філософії війни Сунь-цзи розважав перед сном свого нащадка.

— Палац влади,— розповідав Макс одного разу напівсонній донечці,— це цілий лабіринт із великих і маленьких зал, розташованих одна за одною. Вони не мають вікон, і дверей ти також там не побачиш. Спочатку тобі потрібно буде здогадатись, як саме туди ввійти. Коли ж ти розгадаєш цю загадку, то потрапиш до першої зали. Там ти будеш непроханою жебрачкою і побачиш чоловіка із головою шакала, який спробує тебе прогнати. Коли ти не підеш, він буде намагатися зжерти тебе живцем. А якщо тобі вдасться проскочити повз нього, ти опинишся у другій залі, котру пильнуватиме чоловік із головою скаженого пса. У наступному приміщенні на тебе чекатиме злостива істота з головою ведмедя — і так без кінця-краю. Коли ти все ж таки дістанешся передостанньої кімнати, то побачиш там чоловіка-лисицю. Він тебе не проганятиме, а спробує переконати в тому, що це і є найостанніша кімната, щоби ти не потрапила туди, де сидить чоловік — носій по-справжньому величезної влади.

Якщо ти зумієш розгадати всі хитрощі чоловіка-лисиці та проминути його, то побачиш найголовнішого владаря. Його кімната майже така сама, як і всі інші. Там немає нічого аж такого особливого. Перед тобою за абсолютно порожнім столом сидітиме чоловік — маленький чоловічок зі звичайним обличчям. І вигляд у нього буде перестрашений, адже після того, як ти проминула всі розставлені ним пастки, він мусить виконати твоє найзаповініше бажання,— таким є неписане правило. Повертаючись назад ти вже не зустрінеш ні чоловіка-ведмедя, ні чоловіка-собаки, ні чоловіка-шакала. Замість них у всіх залах палацу буде повно-повнісінько летючих чудовиськ, крилатих створінь із тілами людей і головами хижих птахів: орлів, шулік, грифів, величезних чайок-стерв'ятників. Усі вони каменями падатимуть на тебе, налітатимуть

зверху, прагнучи вихопити шматок отриманого тобою скарбу. Ти захищатимешся, власним тілом прикриваючи свій коштовний дар, а вони атакуватимуть безперестанку та розриватимуть тобі спину синьо-блискучими кігтями. І от нарешті ти спромоглася від них відкараскатися. Ти виходиш, болісно мружишся від яскравого денного світла, судомно притискаючи до грудей жалюгідні залишки того, що отримала, і тепер тобі ще знадобиться переконати заздрісну, недовірливу, не здатну на справжній учинок юрбу в тому, що ти отримала все, чого прагнула,— інакше на тебе навічно наліплять тавро невдахи.

Саме такою і є природа влади,— чула вона голос татка крізь напівсон, — і такими є завдання, що вона перед тобою ставить. Через те кожному, хто наважиться увійти до Палацу влади, потрібний великий талан, аби достроково не розлучитися з життям.

Батько на хвилину замовк. Потім, ніби про щось згадавши, заговорив знову:

— А щодо тих, хто бажає досягнути влади, то тут є лише одна порада: не входи до лабіринту кімнат як прохач. Прихопи із собою м'яса, візьми в руку меч. Кинь м'ясо першому вартівникові та, поки він жертиме, відрубай йому голову. Хрусь — і по всьому. Потім цю голову віддай на поживу наступному охоронцю. Його голову теж слід безжально відрубати. Один удар — і готово. І так треба йти до самого кінця шляху. Та коли в найостаннішій залі владар виконає твоє бажання, не позбавляй його голови. Не роби цього за жодних обставин! Обезголовлення правителя — річ надзвичайна та найостанніша, до цього вдаватися не можна. Це створює небезпечний прецедент. Натомість, окрім виконання твого найзаповітнішого бажання, вимагай, аби він дав тобі ще і м'яса. Зі своїм запасом м'яса ти легко обдуриш хижих птахів та відітнеш голови їм усім. Клац-клац-клац! Відрубуй їх доти, доки не здобудеш собі свободу. Свобода, Індіє,— це тобі не частування чаєм із тістечками. Свобода — це завжди війна.

Ці сни з картинами битв і перемог снилися Індії і досі, як і в ті часи, коли вона ще була дитиною. Уві сні вона кидалася, крутилася з боку на бік, билась у двобоях, що батько колись давно впустив до її дитячої

душі. Дівчина твердо вірила, що успадкувала від нього майбутнє воїна, — адже вона має таку саму статуру, думає так само, як він, і духом вона так само сильна, як славнозвісний меч Екскалібур, вийнятий із каменю. Індію не здивувало би, якби батько не залишив їй нічого в матеріальному сенсі — ні грошей, ні вартісного майна, адже він, цілком вірогідно, може заявити, що позбавлення спадку є його найостаннішим і найкоштовнішим подарунком: останнє, так би мовити, напучування, що їй необхідно засвоїти.

Індія відігнала думки про смерть і стала дивитись у далечинь — туди, де за темними пагорбами передвечірня синява неба танула в ліниво-гойдливих океанських хвилях. Прохолодний вітерець скуйовдив її волосся. Десь 1769 року у цих місцях францисканський ченець Хуан Креспі відшукав дуже чисте джерело. Ченець назвав його Санта-Моніка — тому, що дивлячись на кришталево чисту воду, він згадав про сльози, що пролила мати святого Августина, коли її син відрікся від церкви. Згодом святий Августин, ясна річ, повернувся до віри, а сльози Санта-Моніки й надалі струменіли собі в Каліфорнії. Індія не схвалювала релігію — і це, на її думку, лише зайвий раз підтверджувало, що дане батьками ім'я їй геть не пасує. Релігія — будь-яка — повна дурня, думала вона. І все одно породжені релігією легенди дивним чином хвилювали дівчину, і це заганяло її у глухий кут. А її померла мати? Чи лила би вона сльози, якби дізналася про безбожність своєї доньки?

На Мадагаскарі тамтешні люди час від часу виймають своїх мертвих із могил і танцюють із ними усю ніч аж до ранку. А в Австралії та Японії відомі випадки, коли живі вшановували померлих і поклонялися їм, як святим. Хай би куди ви потрапили, скрізь знайдуться такі мерці, яких не забули, пам'ять про яких бережуть і досліджують їхню спадщину. Це найкращі із кращих, і серед мертвих вони найживіші тому, що живуть у людській пам'яті. Менш відомі й уславлені з мерців теж можуть розраховувати, що продовжать жити в серцях тих небагатьох, які їх люблять (або ненавидять). І навіть якщо то буде лише одне-єдине серце, все одно в його межах вони продовжуватимуть сміятись, любити, здійснювати гарні та погані вчинки, можуть ходити до кіно на гічкоківські фільми і проводити відпустки в Іспанії, виклично вдягатися і захоплюватися садівництвом, змінювати свої погляди як заманеться,

скоювати страшні злочини і казати дітям, що люблять їх понад власне життя. Але смерть її матері була найгіршою з усіх можливих. Мати Індії була мертвішою за будь-якого з мерців тому, що батько-посол замурував пам'ять про неї в піраміді мовчання. Індія палко бажала розпитати батька, їй відчайдушно кортіло зробити це під час кожної їхньої зустрічі, вона жадала цього щохвилини, щомиті, проведеної поряд із батьком. Бажання знати пронизувало її єство, наче спис. Одначе вона так і не наважилася на розпити. Її мати, ця мертвіша від будь-якого з мерців жінка, пішла в невідомість, загубилася в Максовому мовчанні, що стерло навіть пам'ять про її існування. Як колись древніх фараонів, її оточувала кам'яна німота. Вона була похована в наглухо запечатаній камері разом з усім, що їй належало, зі своїми слабкостями і вподобаннями,— з усім тим, що могло би залишити їй бодай крихту надії на безсмертя. Індія була готова зненавидіти батька за це, от тільки тоді їй нікого було би любити.

Вони дивились, як огорнуте імлою сонце занурюється у води Тихого океану, аж раптом посол майже пошепки почав декламувати вірші. Більшу частину свого життя він був громадянином Сполучених Штатів, але, коли потребував розради, завжди вдавався до французької поезії, що надавала йому підтримку та втіху.

Homme libre toujours tu cheriras la mer!

La mer est ton miroir...

Після того як батько врятував Індії життя, він сам почав слідкувати за її освітою, і тепер вона вже засвоїла все, що він вважав необхідним для своєї дочки. Тому вона миттєво зрозуміла те, що Макс промовив:

Вільна людино, ти завжди кохатимеш море!

Воно — твоє дзеркало: душу свою споглядаєш...{6}

Це означає, що й він подумав про смерть. Індія відповіла батькові також словами Бодлера:

Le ciel est triste et beau comme un grand reposoir.

Le soleil s'est noyé dans son sang qui de fige...

Ton souvenir en moi luit comme un ostensor!{7}

І знову:

Le soleil s'est noyé dans son sang qui se fige...

Ton souvenir en moi luit comme un ostensor!

«Небо смутне і прекрасне, як величезний»... Що саме? Щось типу вівтаря. Сонце потонуло у власній засохлій крові. Сонце потонуло у власній засохлій крові. Пам'ять про тебе світиться в мені, як,— чорти б його узяли,— *ostensor*. Що ж воно таке? Ну звісно ж — дароносиця! І знову ця релігійна образність! Терміново треба виробити нову систему образів. Нову поетику для безбожного світу. Поки антирелігійний лексикон не замінить собою всю цю сакральну маячню, поки не буде створена нова поетична лексика, нова іконографія безбожності, ці освячені віками образи не поблякнуть; ні, вони зберігатимуть свою сумнівну владу навіть над нею.

Вона знову це вимовила, тільки вже англійською:

— Пам'ять про тебе світиться в мені...

— Їдьмо додому,— пробурмотів Макс, цілуючи її у щоку.— Стає прохолодно, а я вже не той молодик із залізним здоров'ям, яким колись був.

Це вперше Індія почула від нього зізнання в немочі. Уперше на її пам'яті батько погодився з тим, що час і над ним має владу. Але що спонукало Макса поцілувати її просто так, ні сіло, ні впало? Він поцілував Індію у щоку, коли для цього не було підстав, коли це не було необхідним. І це теж було ознакою слабкості, хибним кроком, так само, як і куплений їй у подарунок вульгарний автомобіль. Посол втрачає над собою владу. Вони вже давно відмовилися від вияву ніжних почуттів, а якщо й дозволяли собі таку розкіш, то лише зрідка. Цією непорушною самурайською стриманістю вони немовби доводили силу своєї любові.

— Мій час утікає за вітром,— промовив посол.— Скоро від нього взагалі не залишиться нічого.

Він передбачив несподівано швидке завершення Холодної війни, провістив, що Радянський Союз розвалиться раптово, наче картковий будиночок. Він знав, що впаде Берлінська стіна, і що об'єднання Німеччини є неминучим, і що це відбудеться практично за одну ніч. Він завбачив, що Західну Європу невдовзі заповнять орди зі Сходу, що жадатимуть для себе робочих місць. Передбачив він і кінець Муссоліні нашого сьогодення — Чаушеску, так само, як і завершення президентства елегантних фігур із письменницької братії — Вацлава Гавела та Арпада Гонзи. Але водночас Макс уперто відмовлявся помічати появу інших, менш прийнятних фактів реальності. Йому хотілося вірити, що ті механізми керування світом, що він свого часу допомагав започаткувати, всі ці канали політичного впливу, фінансів і влади, всі міжнародні корпорації, організації, створені задля досягнення міжнародних домовленостей, а також структури зі співробітництва та дотримання законів, призначені для перетворення «гарячої» війни на війну «холодну», існуватимуть і в тому майбутньому, бути свідком якого він уже не матиме змоги. Індія бачила,

що в її батькові, попри все, живе відчайдушна надія на те, що його епоха матиме щасливий кінець на вже новому, наступному етапі її існування, що цей новий світ житиме краще, ніж той, який помре разом із ним. Вільна від радянської загрози Європа та позбавлена необхідності постійно перебувати у стані бойової готовності Північна Америка об'єднують зусилля і в мирі та злагоді почнуть створювати новітній світ, у якому не буде стін. То буде світ без кордонів, світ невичерпних можливостей. І дзигар дня Страшного суду більше не відлічуватиме останніх секунд до настання апокаліпсису. Економіка Індії, Бразилії та начебто наново відкритого Китаю розвиватиметься і зробить ці країни потужною силою, своєрідною протипагою американській гегемонії, чие бажання верховодити Макс, який був справжнім громадянином світу, ніколи не схвалював. Щойно Індія зрозуміла, якої утопічної помилки він припускається, продовжуючи сліпо вірити в досконалість людської сутності, як відразу ж усвідомила, що жити батькові залишилося зовсім недовго. Він нагадував їй канатохідця, який усе ще намагається зберегти рівновагу, хоча туго напнута мотузка вже втекла з-під його ніг.

Несподівано їй на плечі опустився тягар давлючої туги, настільки важкий, що дівчині здалося, ніби гравітація зненацька зробилася в кілька разів більшою. Коли Індія була дитиною, ніщо не заважало їм із батьком бути ніжними одне з одним. Варто було послові торкнутися губами будь-якої точки на її тілі,— руки, щоки, спини,— і там одразу ж починала співати пташка. Від доторку його губ її шкіра виспівувала голосно та радісно, наче жайворонка. До восьми років вона полюбляла здиратися на нього, як на Еверест. Та й історію виникнення Гімалаїв вона почула вперше, сидячи у батька на колінах, історію руху і зіткнень гігантських протоконтинентів у той період, коли Індія відломилася від Гондвани та через первісний океан почала сунути у бік Лавразії. Донька заплющувала очі і бачила, як відбувається це титанічне зіткнення суходолів, коли кришилися і підносилися до неба могутні гори. Батько дав їй перший урок відносності часу та повільності процесів, що відбувалися на планеті Земля. Зіткнення це й досі триває, наостанок сказав він, але не так інтенсивно. Отже, якщо Макс, подібно до Гімалаїв, виник у результаті зіткнення найпотужніших сил, цілих світів, то тепер він також поступово завмирає. Але поштовхи і зсуви досі відбуваються в ньому самому. Він був для Індії батьком-горою, а вона

була альпіністкою. Він брав її за руки, й дівчинка злітала вгору і всідалася йому на плечі, звисивши ноги. Батько цілував її у животик, вона робила сальто назад і зістрибувала на підлогу. Та одного разу Макс сказав: «Усе, досить». Їй хотілося розплакатися, але вона стрималася. Кінець дитинства? Ну що ж, гаразд, хай так і буде. Більше вона не дозволить собі дитячих думок.

Дорога додому виявилася незвично, майже шокуюче порожньою — вони не зустріли на ній жодної автівки, й у цьому було щось настільки тривожне, ніби наближався кінець світу. І поки вони мчали у цьому асфальтованому вакуумі, посол раптом почав говорити. Він висловлювався палко та розлого, і слова зривалися з його вуст одне за одним, ніби колони автомобілів, так, ніби він прагнув компенсувати ними відсутність реального руху на дорозі. Макс Офалс із легкістю міг вести бесіду на будь-яку тему, однак то був лише один із багатьох використовуваних ним прийомів приховування справжніх думок: найбільш потайним він бував саме тоді, коли видавався найбільш відвертим. Більшу частину свого життя він був хробачком, який, нікому не видимий, угризався у чужі, приховані від усіх, секрети. Такою була його робота; а ще він робив усе можливе, щоби вберегти від сторонніх очей свої таємниці. Коли ж із власної волі або через необхідність він починав ораторствувати, то вдавався до парадоксів, і то була його улюблена машкара, під якою посол ховав усе: справжній настрій, свої переконання і наміри.

Отже, вони мчали порожнім шосе так швидко, що виникало відчуття, ніби автівка стоїть на місці, з океаном праворуч і мерехтливими вогниками міста ліворуч, що з кожною секундою наближалось. І саме про місто Макс розмірковував у своїй розлогій промові, оскільки зрозумів, що й так уже сказав про себе занадто багато і зробив чимало зайвих натяків, тобто повівся не як професіонал, а як звичайнісінький аматор. І ось він узявся виспівувати осанну цьому місту, уславлюючи його саме за ті особливості, що їх було заведено вважати найбільшими недоліками. Макс захоплено вихваляв місто за те, що воно, власне, не мало центру. За його словами, сама ідея центру мала би вважатися олігархічним анахронізмом. Розтягнуту спіраль цього величезного - безхребетного, цю розпливчасту пляму, це місто-медузу із бетону та вогнів, він називав по-справжньому демократичним містом

майбутнього. Поки Індія вела автівку спорожнілими магістралями, Макс складав оди оригінальній анатомії міста, своєрідній побудові міського тіла, що харчується почасти закоркованими, але переважно нормально функціонуючими артеріями доріг, але при цьому не потребує серця, яке би розганяло і скеровувало його могутню життєву енергію, що потужним ключем вихлюпується через край. Те, що насправді місто було лише декорацією, за якою ховалася пустеля, стало для нього приводом для оспівування людського генію, здатності людини заселяти найнепридатніші для життя місця на земній кулі за допомогою її неперевершеної винахідливості, що знаходила вихід у зрошенні пустелі та її залюдненні. А той факт, що пустеля мстилася прибульцям ранніми зморшками та потрісканою шкірою, став приводом для виголошення повчальної сентенції — мовляв, жодна перемога не буває абсолютною. Боротьба між Землею і землянами не може увінчатися беззаперечним тріумфом однієї зі сторін, вона триватиме доти, доки існує життя на планеті, із перемінним успіхом для борців. Але понад усе Макса захоплювала та обставина, що це місто нікому не показує свого справжнього обличчя, що це — місто чужинців. У Забороненому місті китайських імператорів, казав він, лише особи імператорської крові, які там жили, мали право на таємничість. У нашому ж пречудовому місті право на таємне життя має будь-хто. Максові, бачте, була не до смаку теперішня божевільна пристрасть усіх до швидкого зближення, до інтимності, до вивертання душі перед кожним зустрічним. Місто, де немає таємниць, своєю відкритістю нагадувало, на його думку, шльондру, що заголилася, розсунула ноги і виставляє на загальний огляд усі свої сумнівні принади. А це складне, огорнене туманом таємничості місто, ця еротична столиця невидимих обхідних маневрів добре розуміється на тому, як і чим забезпечити збудження і подарувати неповторне сексуальне задоволення будь-кому з тих, хто в ньому мешкає.

Індія вже звикла до цих його розмов із самим собою і напам'ять знала коло можливих тем, тому її вже давно не дивувала Максова схильність викладати думки в напівіронічній, а часто-густо і в дещо перекрученій формі. Зараз, однак, їй здалося, що у своєму словоблудді батько непомітно для самого себе перетнув межу розумного і відходить усе далі й далі, занурюючись у сутінки. Коли Макс узявся співати дифірамби могутнім гангстерським угрупованням за їхню вражаючу

здібність зменшувати людську популяцію, коли почав вихваляти самозваних митців за недбало нашкрябані на стінах графіті, коли зі щирим захопленням він згадав про землетруси, видовищність яких є воістину неперевершеною, і назвав масштабні зсуви ґрунту живим докором людському марнославству; коли він цілком серйозно заговорив про те, як йому подобається американський фаст-фуд, і мало не зронив сентиментальну сльозу із приводу найновітнішої банальності — дієтичної коли; коли він узявся вихваляти заклади зі стриптизом за їхні неонові вивіски, а забігайлівки зі всілякою дешевиною — за безпосередню близькість до жител містян; коли він відмовився визнати, що на місцевих ринках торгують усілякою гидотою (скажімо, продають яблука, що зовні такі красиві, а смакують як гігієнічні тампони, банани зі смаком жованого паперу і квіти, що взагалі нічим не пахнуть), і назвав увесь цей непотріб тріумфом ілюзії над реальністю, що, на його переконання, є єдиним неспростовним фактом у всій історії людства; коли він, який був зразком чесності у службовому (але не в сексуальному) житті, зізнався в тому, що глибоко в душі захоплюється якимсь місцевим чиновником через його шалене нахабство в корупційних справах, а потім іще почав вихваляти іншого корупціонера за спритність, із якою той приховує свої шахрайства вже цілий десяток років,— Індія вперше зрозуміла, як далеко зайшов процес старіння, що її батько послідовно й досить успішно приховував навіть від неї. Він утратив смак до життя, недуга старості вигризла його зсередини, і Макс втратив здатність міркувати об'єктивно й відрізняти добро від зла. Якщо процес руйнування розвиватиметься у цьому напрямку й надалі, то дуже скоро її батько взагалі буде не в змозі ухвалити хоч якесь рішення: вибір страви в ресторані зробиться для нього справжньою проблемою, і навіть відповідь на запитання, чи варто зранку вставати з ліжка, чи краще пролежати в ньому цілісінький день, заганятиме його у глухий кут. Коли ж нарешті перед ним із невблаганністю занесеного ножа виникне останній фінальний вибір — продовжувати дихати чи припинити, він, напевно, помре.

— Раніше я завжди прагнула почути твою кваліфіковану думку із приводу будь-чого,— сказала вона тільки для того, щоби батько нарешті замовк,— але тепер, коли доводиться вишукувати зернятка істини у всіх цих купах лайна, я вже не впевнена, що хотітиму цього й надалі.

Вони під'їхали до її будинку. Той самий водій із пронизливим поглядом стояв на тому самому місці, ніби і не сходив із нього весь довгий день; біля його ніг, прямо на асфальті хідника, розстилався пахучий килим із квітів, а руки та одяг були вкриті свіжою кров'ю.

Що це? Що це таке? Індія кліпнула і замружилась, а коли знову розплющила очі, ясна річ, усе зникло. Ніяких квітів і близько не було, і слідів крові — теж. Одягнений у бездоганно чисту сорочку, водій шанобливо чекав, як і належало сумлінному працівникові, людині його стану. До того ж він не байдикував: поки вони були відсутні, водій сходив на Малголланд-драйв і пригнав із Максого гаража його улюблений «Бентлі». Ось і він — престижний солідний автомобіль, великий і надійний, як саме життя колишнього посла. Як так сталося, що вона відразу його не помітила? Звідки в неї ці миттєві видіння? Звідки вони беруться, ці клятві галюцинації? Може, вона чимось не догодила Ользі Симеонівні, і та зурочила її за допомогою свого картопляного ворожіння, що зародилося десь у гирлі ріки Волги ще в ті далекі часи, коли гноми водили хороводи на луках? Але в картопляну магію Індія теж не вірила. «Я просто перевтомилася,— вирішила вона. — Усе минеться, треба тільки добряче виспатися». І пообіцяла собі пігулку перед сном. Пообіцяла, що вестиме неквапливе, впорядковане життя. Дала собі обіцянку задовольнятися заспокійливою одноманітністю повсякденності.

— І все ж таки, де ти його відкопав, цього садівника Великих Моголів? — поцікавилася вона у батька. А коли той зробив вигляд, що не розчув її питання, наполегливо продовжила: — Я кажу про Шалімара, твого нового водія із вигаданим ім'ям і поганою англійською. Він хоча би має водійські права?

Посол махнув рукою, ніби намагався відігнати від себе надокучливий рій її слів.

— Нехай це тебе не хвилює,— зневажливо вимовив він, і саме це змусило Індію по-справжньому розхвилюватися.— Ну, із днем народження,— квапливо змінив він тему.— Un bisou{8}...

Уже після вбивства, дивлячись телевизор, Індія одного разу побачила в новинах Горбачова. Той виходив із літака, що повернув його до Москви після невдалого комуністичного перевороту. У нього було схвильоване, пом'яте обличчя, нечітке, наче акварель, що побувала під зливою. Хтось поставив Горбачову питання, чи не збирається він вийти з комуністичної партії. На його обличчі з'явився вираз розгубленості, і це чітко засвідчило: він утратив розуміння ситуації. Партія була його колискою, справою всього життя.

Відмовитися від партії? Заборонити її? Та як таке можливо! Ні, ні і ще раз ні! Все в ньому протестувало, тіло вібрувало, а погляд став остаточно розгубленим. І в цю вирішальну мить він утратив будь-яку політичну значущість; історія промчала повз Горбачова,

а він перетворився на невдачу-гічгайкера, який опинився на узбіччі магістралі, яку сам же і проклав у дні своєї колишньої слави, між тим як повз нього на шаленій швидкості пронеслася в майбутнє автівка під брендом «Єльцин». Виходило, що і для могутнього володаря його палац-лабіринт є зрадливим і небезпечним місцем. Усе, вочевидь, закінчується тим, що на зворотному шляху володареві теж доводиться прориватися крізь зграї людиноподібних хижих птахів. Він залишає свій палац із порожніми руками, і хижа юрба збиткується з нього. Горбачов нагадав їй пророка Мойсея, який так і не спромігся ступити на Землю Обітовану. І батька, коли він того вечора дивився, як сонце ховається в океані.

Іншого разу, в один із нескінченних днів після вбивства Макса, ще один телевізійний сюжет привернув її увагу. Йшлося в ньому про південноафриканця, засудженого до пожиттєвого ув'язнення. Камера показала, як він нарешті виходить із в'язниці. Його не бачили так довго, що ніхто не міг уявити, яким зробився цей новоявлений Лазар. Восстаннє його світлини мигтіли в газетах років двадцять тому. На них був зображений міцної статури та знавцілого вигляду чоловік із шиєю, як у бика, який скидався на Майка Тайсона. То був полум'яний революціонер із рішучим поглядом. Але цей, у телевізорі, виглядав струнким, високим і граційно рухався. Коли у світлі юпітерів, поставлених у нього за спиною, Індія побачила цей видовжений і витончений, як у прибульців із фантастичних фільмів Спілберга,

силует, їй на якусь мить здалося, нібито це її батько, що воскрес із мертвих. У неї потемніло в очах. Але ж померлі не воскресають! Ні, вони точно цього не роблять. Це не її батько. А коли світло вимкнули, Індія побачила перед собою те, чого не бажав бачити Макс,— алегоричне зображення сучасного світу: Нельсон Мандела, який наче під дією чарів перетворився з лютого бунтівника на голуба миру, крокував поруч зі своєю мерзенною дружиною Вінні. Моральність і розпуста, майже канонізований святий і прогнила зіпсутість — вони йшли, тримаючись за руки, наче закохана пара.

Хоча Макс і жив у столиці світової теле- та кіноіндустрії та всесвітньо відомому центрі звукозапису, він ніколи не ходив до кінотеатрів, із презирством ставився до телевізійних серіалів, хоч до драм, хоч до комедій, не тримав удома жодних звукозаписуючих або звуковідтворюючих систем, та злостиво й абсолютно точно передбачив безславний кінець цих недовговічних пристроїв, як і той факт, що сьогоднішні палкі фанати незабаром зрадять їм, обмінявши на можливість перегляду вистав типу «живих перфомансів», що значно переважають їх із погляду безпосередності, спонтанності та повноти відчуття реальності. Однак, попри свої старомодні пуристські принципи, посол, подібно до героя відомої поеми — асирійця, який, ховаючись у темряві ночі, часом залишав свою вежу зі слонової кістки, спускався з гір і в образі вовка нападав на гурти худоби, також іноді покидав свою резиденцію на вершині пагорба. Він орендував пентгауз в одному з найкращих готелів міста. Подейкували, що у цих апартаментах побувало в досить прозорому амплуа чимало осіб жіночої статі, добре відомих у світі кіно. Коли вони питали Макса, чому він не дивиться фільмів із їхньою участю, він палко запевняв їх у тому, що будь-яка вистава типу хеппенінгу дарує йому незрівнянно більшу насолоду; мовляв, те, що вони демонструють на екрані, і близько не

КУПИТИ